

מתרומתה של הארמית השומרנית להבנת העברית של הפייטנים הקדמונים מאת אברהם טל

לזכר אמי, דבורה רוזנטל ז"ל

לשונות הרבה אצל פייטני ארץ ישראל הקדמונים לא נתבהרו אלא אחר עמל מרובה, שעמלו מלומדים בדורות האחרונים. הללו טרחו טרחה גדולה לרדת לסוף דעתם של היוצרים ולהעמיד על הוראתן של רבות מן התיבות הסתומות שביצירותיהם. וידועים מחקריהם החשובים של זולאי, ילון, ליברמן, ויב"ח שפיגל ואחרים.

דא עקא, שכגודל ההיקף של הפיוט הקדום, ההולך וגדל עם החומר המוסיף ומתגלה ונדפס לנגד עינינו, כן רבה המלאכה, שיש לעשותה לברור אוצר המלים של היצירה הפכירה הזאת.

לרגל מלאכתי בהתקנת מהדורה של התרגום השומרני לתורה נתרשמתי, שיש בלשון התרגום הזה כדי לבאר הוראותיהן של תיבות רבות, שנקרו אצל הפייטנים. מהן תיבות, שלא באו במילוניה של העברית כלל, ומהן שבאו בערכים לא להן.

אין תימה בדבר, שהרי זמן יצירת הפייטנים וזמן פריחתה של הספרות הארמית של השומרונים אחד הם. ואשר למקום, אליבא דכולי עלמא מקום אחד הוא. ואין לשונם, הארמית השומרנית, רחוקה מן הלשון הארמית, שהתהלכה בקרב היהודים באותו מקום ובאותו זמן: ארץ ישראל בימי מלכות ביונטיון. אותה ארמית, שנשתקעה בלשונם העברית של יוצרי הפיוט הקדמון, קרובה היתה לזו של השומרונים, והרי זו מפרשת את סתומותיה של זו¹.

אביא להלן תיבות אחדות, המאירות את המצע הלשוני המשותף של היהודים ושל השומרונים. ומתוך שאין הדיון מוקדש לכל מסכת השיתוף הזה, שהיא צריכה מחקר גדול, אצמצם אותו לתיבות אחדות, שאינן מתפרשות יפה ממקורות העברית הידועים לנו, והשומרנית, היא המציעה להן פתרון. ואין אלה אלא פרטים הבאים ללמד על כלל, שהיקפו עצום ורב.

פרד

ב'אזכיר גבורות אלוה' מפיט יוסי בן יוסי בזו הלשון:

'נטה לנום שנתו יפרידו בנועם שיר צרדה כפה ולא בכינור'².

דברים אלה נסמכים על משנה יומא א: זו העוסקת בכהן הגדול לביל יום הכיפורים: 'ביקש להתנמנם פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה'. ונתפרש מכין – אומרים שיר, כגון בתוספתא כיפורים א:ט: 'כפה ולא בנבל ולא בכינור'³ וכך מפורש בירושלמי יומא לט

1. על עניין זה עמד פרופ' ז' בן-חיים במקומות רבים. ע' דרך משל בדברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ג, עמ' 166 ואילך.

2. א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 149.

3. השווה ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ניו-יורק תשכ"ב, ד, עמ' 731.

ע"ב⁴: '... פתר לה נעימה באצבע צרדה אומר' בפה לא כנבל ולא בכינור. ואכן כך רשם מהדיר הפיוט בהערותיו. שנתו יפרידו הוא פירש 'ננדו שנה מעיניו' לפי עדות המיוחס ליונתן לבר' לא: 40: 'ואתפרדת שינתא מני' כנגד 'ותדד שנתי מעיני'. מכל שאר תרגומי התורה הפשיטתא לבדה נוקטת את השורש פרד במקום הזה: 'פרדת שנתי מן עיני'. אונקלוס, תרגום הקטעים, כ"י ניאופיטי, הפועל נדד משמש בכלום.

זיווג של פרד ושל שנה נשתגר מאוד בסורית ובעלי המילונים מרבים להביאו עם שאר פרד, שהוראתו ריצה ובריחה. וכך אמר פיין סמית⁵: aufugit, כלומר ברח, ולהלן: spec. de somno והביא דוגמאות רבות כגון 'פרדת שנתא' מכל הספרות הסורית. אף ברוקלמן⁶ ראה להסמיך את עניין נדידת השנה לעניין נדידת בעלי חיים והביא זה לצד זה בעניין avis גם על פי פשיטתא לירמ' ד: 25: 'וכלה פרחתא דשמיא פרדת', וגם somnus על פי בר' לא: 40: 'פרדת שנתי מן עיני'. אלא שהוא הפליג והסמיך גם פחד לריצה וכשהביא את הפשיטתא לשיה"ש ו: 5, המציבה 'אפרדני' כנגד 'הרהבני', אמר terruit, fugavit⁷. גם בסורית של ארץ ישראל מצוי הביטוי הזה במקום אחד לפי שעה: 'לבדיל דכל מא דהוא בעלדבכה דגברא קאם הו אוף הו לביש זינה ושינתה פרדא והו זהיר לבעלדבכה'. מהדירי הקטע הזה תרגמו '...and his sleep fleeth away...'⁸. במילון המנדאית של דרוור ומאצון מובא שינתא פרידה ומפורש: 'sleep fled from him' ובסמוך לו: 'סוסיא ... פארדאן'⁹. שוב נדודי שנה וריצה בכפיפה אחת.

על פרד, שהוראתו רץ, כתב ילון בקונטרסים שלו¹⁰ ופירש מקומות אחדים במקרא, כגון הושע ד: 14: 'כי הם עם הזנות יפרדו': איוב ד: 11: 'ליש אבד מבלי טרף ובני לביא יתפרדו'. כל אלה נתפרשו לו מעניין ריצה, כדרך שנתפרש לו פרד בסיפור בריאת האישה בבראשית רבה פרשה יח, סימן ב: 'התבונן מאיכן לברותה אמר לא נברא אותה לא מהראש... ולא מן הרגל שלא תהיה פורדנית'¹¹. הוא פירש פורדנית – רצה, בעקבות הערות לעף במילון המלים השאלות של קרויס, המסתמך אף הוא על הסורית ומביא את תרגום משלי ז: 11: 'מרודתא היא ופרידתא כנגד המיה היא וסררת'¹². וכך מסכם ילון: 'ואף הפרדנית – יצאנית

4. מראי המקום בירושלמי מובאים לפי דפוס ונציה.

5. R. Payne Smith, *Thesaurus Syriacus*, Oxford 1879–1901. בערכו.

6. K. Brockelmann. *Lexicon Syriacum*, Halle 1928², p. 593.

7. במקום הזה תרגם היירונימוס 'quia me avolare fecit' ואפשר שהלך אחרי השבעים, שתרגמו ἀνεπτόρωσάν με והפועל הזה יצא גם לעניין פריסת כנפיים וגם לעניין התרגשות הנפש. ע'

8. H.G. Liddel & R. Scott, *A Greek-English Dictionary*, Oxford 1966 (reprint)

9. G.H. Gwilliam, F.C. Burkitt & J.F. Stenning, *Anecdota Oxoniensia*, Oxford 1896,

p. 66. מן הסתם נסמך התרגום הזה על הסורית. בהערותיהם שבעמ' 90 נזקקים המהדירים תכופות

לניב הזה. שולטס הביא במילונו את המקום הזה ותרגם בעקבותיהם aufugit, Fr. Schulthess,

Lexicon Syropalaestinum, Berlin 1903, p. 161b

9. E.S. Drower & R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford 1963, p. 378b

10. ח' ילון, קונטרסים לענייני לשון א (תרצ"ז–תרצ"ח), עמ' 6.

11. 'תיאודור וח' אלבק, מדרש בראשית רבה, ברלין – ירושלים תרס"ג – תרצ"ו, עמ' 163. כך הוא

בחילופי הגרסאות, ויש גם פרדנית, פורסנית, נפקנית וכו' וכולם תיקונים הם ושיבושי מעתיקים

ואולי אף פירושים, כאשר הכיר ילון. המדרש בא במקומות אחרים, כגון תנחומא, וע' בהערותיו

של תיאודור.

12. S. Krauss, *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud Midrasch und Targum*,

Berlin 1898, Teil II, S. 422.

היא ו'בביתה לא ישכנו רגליה'.

ברם סורר הוא מי שמורד ופורק עול כדברי זכריה ז:11: 'וימאנו להקשיב ויתנו כתף סררת ואזניהם הכבידו משמוע', ותרגומו: '... ויהבו כתפהון מרוד... ובפשיטתא: מרודתא. וכך בנחמיה ט:29: 'והמה הזירו... ויתנו כתף סוררת וערפם הקשו'. ותרגומו בפשיטתא: כתפא מרודתא. גם בירמיהו ו:28: 'כלם סרי סוררים ... כלם משחיתים המה', תרגומו מרדין. נראה לומר, שהמרד במוסר, קלקול המידות, הם שהביאו את בעל התרגום לתרגם סוררת – פרידתא במשלי, יותר מן הריצה. אכן השחתת המידות, היא המתבטאת בתרגום משלי ז:10: לעניין שית זונה ונצרת לב: 'באסכמא דזניתא דמפרדא לבהון דעלימא'. דומה לו הפשיטתא בפרק כב:15, אולת קשורה בלב נער: 'שטיותא מפרדא לבה דטליא'.

יניי נזקק אף הוא לשורש שלנו והוא הביאו בהוראה דומה בפיוט לשמות לב:15 (ויפן יירד משה מן ההר):

'זע ויתרד זורז וירד בשמעו כי מרד עדרו ופרד'¹³.

אין אפוא הכרח להסמך שנתא פרידא לעניין הריצה והבריחה. אדרבא, הוראה עצמאית יש לפרד זה ואף אם יאמר האומר, שגלגול הוא שנתגלגלה משמעות הריצה ונעשתה קלקול המידות ומרדנות, מעין פחו כמים, שעלה משכבי אביו, עדיין ראוי פרד זה, שיופרד מן הגמלים הרצים ומן העופות הפורחים באויר.

פרד זה מתבהר יפה מתרגומם של השומרונים המציב בבר' ל:42: 'ובפריד ענה לא שוה ויהון פרידיה ללבן' כנגד 'ובהעטיפ הצאן ... והיו העטפים ללבן'. בגלוסר, שהתקינו השומרונים למלי התורה, הוא המליץ¹⁴, הם מביאים ובפרידות, פרידאתה. והעיר שם מהדירו, פרופ' ז' בן-חיים, שהוא לשון חולשה וקלקול (בעמ' 454, 550). אכן אחד הם עטף זה ועטף שבאיכה ב:19: 'על נפש עולליך העטופים ברעב'¹⁵. בנוסח התורה שלהם בשמ' ה:4 נאמר: 'למה משה ואהרן תפרידו את העם ממעשיהם', תמורת 'תפריעו' שבנוסח המסורה. אף בתרגומם במקום הזה מובא תפרדון, לפי כה"י Or 7562 שבמזויאון הבריטי (נ"א תבטלון בדומה לתרגומים שלנו). החילוף הזה לידתו בשוויון ההוראה של פרד ושל פרע, ואולי הועדף פרד בנוסח השומרונים בשל הוראה אחרת של פרע, שנתייצבה בעברית של חז"ל ואף מן הארמית לא נעדרה, היא הוראת הגילוי, כגון בתרגומם לבמד' ה:18: 'ופרע את ראש האשה' – ויגלי (נ"א ויפרע בדומה לתרגומים שלנו).

ואכן אין פריעה אלא קלקול. קלקול מידות מזה, כגון במשלי ח:33: 'שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו', וקלקול סדרי החברה מזה, כגון משלי כט:18: 'באין חזון יפרע עם'. זאת האחרונה היא הפריעה, שהדאיגה את פרעה ונתנסחה פרידה אצל השומרונים, והיא היא שהעלה יניי בפיוטו. וכבבלי מנחות מג ע"א פרד הוא לשון קלקול גם כן: 'איפרד חזותיה'. פירש רש"י: 'נתקלקל המראה'. תן דעתך, שהפועל קלקל עצמו, הוראתו אף היא קלקול המידות לעניין מרי, כגון בירושלמי עבודה זרה דף מד, טור ד: 'אבותיכם לא קלקלו

13. מ' זולאי, פיוטי יניי, ברלין תח"ץ, עמ' קטו. בהערות, שהעלה זולאי ב'מאזנים' תש"ג, עמ' 223, הסתמך על דברי ילון הנזכרים לעיל בהערה 10.

14. ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון (להלן עואנ"ש), ב, ירושלים תשכ"ד.

15. ע' במילון של בן יהודה בערכו.

מעשיהם'. וכך הוא לעניין זנות, כגון במשנה נדרים יא:יב: 'שלא תהא אשה נותנת עיניה באחר ומקלקלת על בעלה'.
ולעניין נמנומיו של הכהן הגדול בערב יום הכיפורים מצווים היו פרחי כהונה להפריד את שנתו, היינו לקלקלה, להפריעה. ובמקום שהשינה מופרדת אצל יוסי בן יוסי, הנה היא מופרעת אצל בן-סירא, האומר כך (לד: 1-2):

דאגת מחיה תפריע נומה	'שקר עשיר ימחה שארו
ומחלי חזק תפריע נומה'	דאגת מחיה תפריג נומה

זה מפריד שינה וזה מפריע נומה וההקבלה שוב מזכירה את נוסח השומרונים. בשני המקומות האלה אצל בן סירא יש גליונות: תפריג, כמו בפנים, בצלע הראשונה של השורה השנייה. אף זה לשון קלקול הוא וכך נאמר בבמדבר רבה פרשה ז, סוף סימן ד: 'למלך שהיה לו גינה אחת מליאה כרוב נאה ומשובח. נכנס לתוכה בין הערבים וראה אותה ואמר מה נאה ומשובח ... בבקר נכנס לראות ומצא אותה שהפריגה. א"ל תיפח רוחך. בערב היית נאה ומשובח ובבקר הרי הפריגת'. המדרש נסמך על ישע' יז: 11: 'כיום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי', ומיישב את תיבת תפריחי על פי ויק' יג: 12: 'ואם פרוח תפרח הצרעת'. ומי יודע, אם לא אמר אותו דרשן מה שאמר, מתוך שנתבטלה בלשונו ההבחנה בין הפריחה ל'הפריעה'. והרי עיצורי הגרון מעורעים היו בימיו מאוד.

פרג, מעיקרו לשון המרה, נתייחד להשתנות לרעה ולקלקול. ייחוד זה אינו שכיח בעברית, על כן "תיקנו" סופרים את התיבה במקומות רבים, כגון ויקרא רבה פרשה יח, סימן ג: 'לאחד שהיתה לו ערוגה מלאה ירק השכים בבקר ומצאה שהריקה'. וקרוב שהוא "תיקון", שכן בשריד מן הגניזה של אותו מדרש: שהפריגה¹⁶. גם בדברים רבה נשתנתה התיבה: 'מצא אותה שהפריחה ורעה'¹⁷.

נשוב עתה לפרד העומד כנגד הרהיב. בפשיטתא לשיה"ש ו: 5 נאמר: 'אהפך עיניכי מן לוקבלי מטל דהנין אפרדני', כנגד: 'הסבי עיניך מנגדי שהם הרהבני'. ואין 'הרהבני' אלא 'בלבלו דעתי והפריעוה'. השפעה גדולה היתה לה ליפה בנשים על דודה, כאשר מתפרש מן ההמשך. והרגיש בזה המתרגם. אולם מתוך ששונה הקלקול כאן, הקפיד שלא להשתמש בשורשים, שנוקק להם במקומות ש'רהב קלקולו גדול, כגון בתהילים מ: 5: 'אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים'. כאן תרגם לסריקוּתא, בדומה לשופ' ט: 4: 'אנשא סריקא ופחזא כנגד אנשים ריקים ופחזים'¹⁸. והשווה תרגומו לתהילים הנ"ל: 'ולא אסתכי לות סורבניא'. קרוב להוראת פרד כאן הוא parādu באכדית, שפון-זודן מפרש

16. מ' מרגליות, מדרש ויקרא רבה, ירושלים תשי"ג - תשי"ד, עמ' תה ואילך. הקטע מן הגניזה הוא בכרך ג בעמ' 75. דווקא בדפוס של במדב"ר נשתקעה הגרסה המקורית!

17. ש' ליברמן, מדרש דברים רבה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 8. המהדיר מביא את במדב"ר: 'שהפריגה וכו' והיא היא'. הוא אף משווה לירושלמי תענית סו, ע"ד: 'מתריעין על פרגיא של פשתן' - בעניין משנה תענית ג:ה: 'על אילו מתריעין ... על השידפון ועל הירקון ... ועל חיה רעה ... מפני שהיא מכה מהלכת'. אך עורכו של המילון בן-יהודה דוחה את ההשוואה (עמ' 5131, הערה). גם מרגליות קובע בהערותיו לויק"ר הנ"ל, שהגרסה הפריגה עיקר. לעניין זה ע' גם זולאי, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ו (תש"ו), עמ' רכה ואילך.

18. השווה לתרגום יונתן: סריקין ובקרין.

מהר¹⁹. libba-šu pa-ri-id : erschrecken. והנה puridu עניינו מהירות : pu-ri-du illak, היינו רץ

אמנם לא רק עניין הקלקול והמרד משותפים הם לשני השורשים, פרד ו־פרע, אלא גם עניין המהירות נתון בהם. בעוד שב־פרד הוא ידוע ומפורסם, הנה ב־פרע אינו אלא מועט ובא בעיקר בתואר הפועל הארמי בפריע²⁰, המצוי בלא ע"ן בניב של השומרונים, כגון בתרגומם לבמד' יז : 11 : בפרי = מהרה²¹. וכך הוא בארמית של הירושלמי כגון שביעית לג ע"ג : 'דתאינתה אתיה בפורי'. גם פועל נגזר ממנו, כגון בירושלמי שבת ח ע"ג : 'חויא פרי בתרך'²² והוא מצוי גם בתרגום השומרני לבר' כד : 20 : ופרת = ותמהר²³.

ועוד יש פעלים שהם, כמו פרד, לשון חלוקה, ועם זאת יש בהם משום בלבול הדעת והפרעתה, כאשר ראינו בתרגום שמתרגמת הפשיטתא את הפועל הרהיבוני בשיר השירים. כך הוא הפליג בתוספתא ע"ז ג.ד. שם נאמר לעניין הגוי, שיש להיזהר ממנו ולהתחמק מחברתו : 'שאלו לאן אתה הולך, מפליגו כדרך שאמר לו יעקב לעשו עד אשר אבוא אל אדני שעירה ובא לו לסכות'. וכך הוא בירושלמי ביצה סא ע"ג (למעלה) : 'מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה וסמך עליה וחברו עליו תלמידי שמי התחיל מכשכש בזנבה אמר לון ראו נקבה היא ושלמים הבאתיה והפליגן בדברים והלכו להם'.

כמוהו גם הפלה, מעיקרו לשון הפרדה וחילוק, כגון בשמ' ט : 4 : 'הפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים', שאונקלוס תרגם ואפרש. והנה הוא גם לשון של בלבול הדעת בארמית של בר'ר בפרשה צא (מהד' תיאודור 1116), שם טוען ינאי המלך כנגד ר' שמעון בן שטח : 'למה אפליית בי?', כלומר למה שיטית בי. והשווה ירושלמי ברכות יא ע"ב (למטה).

בפיוט 'אתה כוננת עולם ברב חסד' חזור יוסי בן יוסי לעניין נמנומיו של הכהן הגדול ליל יום הכיפורים, שיש למנעם :

שיר ישוררו לך	פרחי כהונה	בפה ובחיך ערב	ובנעימת צרדה
שאון יגבירו	המון רבתי עם	כי מקולם	שנתו תפורר ²⁴ .

המהדיר הביא בהערותיו נוסח אחר : תופרד, ונראה שהעדיפו, מפני שהוא בכתב־יד מן הגניזה²⁵. ברם נוסח הפנים נאמן הוא לפי הוראת השורש פר'ר בארמית השומרנית, כגון בתרגום לבר' כח : 16 המציב כנגד 'ויקץ' : ואתפורר (נ"א ואתעיר), וכך הוא בפרק מא : 4,

19. W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1959–19.

20. ע' בספרי, לשון התרגום לנביאים ראשונים, תל אביב תשל"ה, עמ' 47, 53.

21. בכתב היד Opp add 8v 29 שבספריית בודלי באוקספורד.

22. כל המובאות מן הירושלמי הן על פי דפוס ונציה. לעניין פרי ע' בערוך בערך פר (עמ' 406) והשווה M.Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, etc.*, N.Y. 1903 (להלן יאסטרו) בערכו.

23. כ"י A במהדורת: התרגום השומרני לתורה, א, בראשית־שמות, תל־אביב תש"ס, עמ' 85. גיזרון זה יפה מהצעת ש' כהן : S.Kohn, *Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner* Leipzig 1876, p. 130. ע' גם בהערותיו של לעף בספר של קרויס המוזכר לעיל (בהערה 12), עמ' 422.

24. מהדורת מירסקי (ע' לעיל בהערה 2), עמ' 184.

25. שם, עמ' 291.

7, 21. שני הפעלים האלה, אתפורר ואתעיר, באים כנגד ויקץ גם בגלוסר של השומרונים, 'המליץ'²⁶. בהערותיו מביא כן-חיים מהדירו את מימר מרקה: 'אנשה אתפוררו מן שנתכון'. ועוד יש במימר: 'היא כריות דפוררת מדעיון וקטרת לכביון על קשטה', לאמר: היא הקריאה, שהעירה דעתם וקשרה לבם אל ה'²⁷. איני יודע, אם לפועל הזה מכוונים דברי פייטננו, שכן אין הדברים דומים לחלוטין. בתרגום השומרונים ואצל מרקה נושא הפועל הוא האיש הניעור משנתו, ואילו בפיוט שלנו השינה היא הנושא, מה עוד שלא מצאתי לו לפי שעה רע במקורותינו בהוראה הזאת. ושמה טעות היא בעולם. מכל מקום ראויים הדברים לעיון.

רפ"ש

בקנתו 'איכה אשפתו פתוח כקבר' מתאר אלעזר הקליר את שפלות כנסת ישראל כך:

ועל צוארנו השריג וחלל שכם	ונם אפקוד על עונותיכם	ואכלתם בשר בניכם
ויצא וקדקד שפח ורצץ	וחזק מוסרי כי אתלוצץ	ויגרס בחצץ
ויחמס וינצל מעדיי להכפישו	ומגבה לתהום הרפישו	ותזנח משלום נפשו

רפ"ש הוא שורש נדיר מאוד בספרותנו הקדומה. לפי שעה מצוי הוא עוד פעם אחת בכבראשית רבה פרשה עז לעניין ויאבק איש עמו (בר' לב: 25): 'ר' חמא בר' חנינא אמר שרו שלעשו היה הוא והוא אמר ליה ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרציני (בר' לג: 10). להטליטוס שעומד ומתגשש עם בנו שלמלך. תלה עיניו וראה המלך עומד על גביו והרפיש עצמו לפניו'²⁹. המאמר הזה בא גם בשיה"ש רבה פרשה ג לעניין מי זאת עלה (שיה"ש ג: 6) בשם ר' לוי. כן הוא בא במדרש הגדול, אך שם לא הבין (המעתיק?) ו"תיקן": 'הרעיש עצמו לפניו'. גם מעתיקי כבראשית רבה ביקשו לדחוק את הפועל הנדיר הזה, ויש מהם שגרסו והכפיש³⁰. אלה נתלו בכתוב באיכה ג: 16: 'ויגרס בחצץ שני הכפישני באפר'. זה כשלעצמו מקרא קשה, שכן כפש אינו ידוע ממקום אחר, ובעלי המילונים נזקקו ללשון חכמים ואף לאכדית כדי להבינו³¹, אך אין הוא מענייננו. ברי, על כל פנים, כי זו הגרסה הקלה ולא נזקקו לה מעתיקים, אלא מתוך שידועה היתה להם ממגילת איכה בזכות הקריאה בה בתשעה באב, המוציאה אותה מכלל הכתובים ה"שכוחים" של המקרא. מכל מקום כתבי יד טובים ונאמנים³² אכן גורסים הרפיש.

אלא שנתקשה תיאודור בהוראתו של הפועל ופירשו הרפיש בשי"ן שמאלית וכך הוא

26. עואנ"ש ב', עמ' 581.

27. J. Macdonald, *Memar Marqah*, vol. I, Berlin 1963, pp. 94, 147. והוא משמש גם לעניין

התעוררות השכל, כגון בעמ' 60: 'אתפוררו כמה דאתעבד' = הבינו מה שנעשה.

28. דניאל גולדשמיט, סדר קינות לתשעה באב כמנהג פולין וקהילות אשכנז בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ח, עמ' 10. ע' בהערות המהדיר.

29. מהדורת תיאודור – אלבק, עמ' 912–913.

30. שם, באפאראט של חילופי גרסאות.

31. ומצאו שהוא קרוב אל כפש. ע' במילוני המקרא.

32. כגון כ"י וטיקן³⁰, שקוטשר מונה את מעלותיו במאמרו 'מחקרים בארמית הגלילית', עתה באסופת מאמריו 'מחקרים בעברית ובארמית', ירושלים תשל"ז, עמ' רט ואילך. וכך הוא בכ"י לונדון המשמש פנים למהדורה.

מתרומתה של הארמית השומרנית

אומר: 'ופי' הרפיש עצמו, השליך עצמו לארץ ול'מ' התרפס (משלי ו:3). ' זה מתייחס על רפס, שעניינו דריכה.

דמיון השורשים רפש ורפס ועמו הנוהג, שנשתקע אצל סופרי ימי הביניים, להרכות בכתיבת שי"ן שמאלית תמורת הסמ"ך מתוך פנייה אל דרכי כתיבה "קלאסיות"³³, הביאו את בעלי המילונים של לשון חכמים להציב את הפועל שלנו בערך רפש. יאסטרוב, דרך משל, הביא את המאמר שבכראשית רבה בערך רפש יחד עם פעלים המתפרשים מלשון רפס. ואולם בערך אחר הביא את גרסת הערוך והמתורגמן של התרגום הירושלמי לבמד' יא:31: ורפש כנגד ויטש (השלו על המחנה). אף על פי שהן ר' נתן בן יחיאל בעל הערוך והן ר' אליהו בחור בעל המתורגמן תפסוהו בשי"ן שמאלית, גרס יאסטרוב בפירושו רפש על פי הפועל האכדי rapāšu ועל פי תרגם to spread. בכך נמנע מללכת בדרכו של לוי, שצירף את הפועל הזה אל רפס ותרגמו sich niederlassen³⁴. גם בן-יהודה הכיר בקיום השורש רפש בלשון חכמים וייחד לו ערך משלו אבל אמר: 'כמו רפס, רמס ודרך' וכשהגיע לפועל שלנו הוסיף: 'צורה מספקה' ופירש: 'התרפס לפניו', הכל כדי ליישב את רפש עם רפס³⁵. באמת אין הרפיש כאן אלא הפיל, כפי שתוכן הקינה של אלעזר הקליר מורה: מגובה לתהום. זאת למדים אנו גם בפירושו מן הארמית של השומרונים. כמה שנאמר בתרגומם לשמ' כא:18: 'וירפש למדמך' כנגד 'ונפל למשכב'. ובפסוק 27 הוא אומר וירפש כנגד: 'ואם שן עבדו... יפיל'³⁶. עכשיו מתברר, שהכתוב בשמ' כא:22: 'כי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה' ניתרגם בתרגום הארץ ישראלי ע"פ כ"י ניאופיטי: 'וארום יתנצון גברין וירפשו אתה מעברתה'. ואשר לשקיעי התרגום הירושלמי המובאים במתורגמן ובערוך בממד' יא:31, הריהם מפרשים 'ויטש' מלשון נפילה בדומה לתפיסתו של אונקלוס: 'ורמא על משריתא'³⁷. ואפשר שהפועל רפש כאן עניינו התפשטות, כדרך שפירש אבן ג'אנח את המקום הזה: 'עניינו פשט וכמוהו ותטש המלחמה כלומר פשטה ופרצה ועוד הנה נטושים על פני הארץ... פושטים'³⁸. וזה שימוש השורש הזה באכדית: rapāšu עניינו התפשטות. בדומה לשורש רפ"ש גם לשורש טט"ח בעברית של חז"ל הוראה של התפשטות מזה ונפילה מזה. ההוראה הראשונה מפורסמת היא ואינה צריכה ראייה, וגם השנייה ידועה, כגון שמצינו בירושלמי

33. J. Blau, *On Pseudo-corrections in Some Semitic Languages*, Jerusalem 1970, p. 24 ff.

34. את הרפיש שבמדרש הוא תרגם sich ihm unterwarf, אך ניקד בפירושו הרפיש: J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midrashim*, Berlin und Wien 1924, Bd. IV, S. 464.

35. ע' במילון בן-יהודה, עמ' 6692. עורך הכרך הזה של המילון, טור-סיני, העדיף את גרסת הכפיש ותיקן על פיה את המדרש בשיה"ש רבה.

36. כ"י A. ע' לעיל בהערה 23. שאר כתבי יד גורסים ונפל, ויפל, כסדרם. תן דעתך שאין השומרונים ממירים סמ"ך בשי"ן שמאלית, שאין להם שי"ן שמאלית כלל (עואנ"ש ה, עמ' 23 ואילך). השורש בא באותו כתב יד גם בויק' כ:17: חסד הוא = ארפשו היא, ואין חסד זה אלא עניין תועבה, כדרך שתרגם אונקלוס: קלנא, והמיוחס ליונתן: גניי. האם נתפרש לו לשומרונים חסד - נפילה מוסרית? והנה כבר' לד:7 הוא מתרגם נבלה = ארפשו (נ"א נבלה, נבילה, סכלה) ובשמ' יח:18 נבל תבל = ארפשו תרפש (נ"א ליעי תעי, ר"ל לאי תלאי). נתמזגו לו השורשים נבל/נפל בעקבות ההגייה השווה של שני הפעלים האלה בעתיד: tibbāl? ע' בעואנ"ש כרך ד בפסוקים האלה והשווה עם שמ' טו:15. תפל.

37. רפש מקביל לרמא במנדאית. ע' במילון שנזכר לעיל (בהערה 9) בערך רפש.

38. ספר השרשים, (בתרגום ר' יהודה בן תיבון). מהדורת ז' באכער, ברלין 1896, עמ' 303.

סנהדרין כ ע"ג: 'תני רבי הושעיה עלה יו"ד ונשתטח לפני הקב"ה וכו'/. דומה מאוד נשתטח זה להרפיש שבמדרש על אותו הטליטוס ושניהם עניינם הפיל, ועם זאת עיקר הוראתם השטח וההתפשטות.

דומה שמותר ללמוד מכאן, ש-רפש אין לו קשר עם דריסה ורמיסה ואף לא עם רפיסה ושאין שום סיבה לנקד רפש כדי לקרבו אל רפס. ואם גם אינו שגור בכל רחבי השפה העברית, מקום משלו במילון העברי יש לו.

עקב

בפיוט לבראשית לה: 9 (וירא אלהים ליעקב) אומר ינאי:

טיכוס שם חדש אותו בקוראך נקרא קוראך ומקוראך
יעקב [לא] תונקב וגם לא תועקב ישרתה לשרי אל תיקרא ישראל³⁹

לויאס השלים השלמה שונה את החסר: יעקב [שמך] תונקב. וקאלה הלך בעקבותיו כאשר פרסם את הפיוט ותרגם⁴⁰: 'Du dessen Name Jakob genannt wird, sollst nicht weiter betrogen werden'. לחילופין הוא השלים השלמה דומה לזו של זולאי ותרגם: 'Du sollst nicht Jakob genannt werden, aber auch nicht ausgerottet werden'. 'עקב' נתרגם אפוא מלשון רמייה מזה ומלשון עקירה מזה. ההצעה הראשונה של קאלה נתקבלה על דעתו של עורך המילון של בן-יהודה, והוא הביא את המקום הזה בערך עקב, שעניינו 'חמס אותו בערמה ובתחבולה'. כל זה בא בעקבות הוראת השורש במקרא⁴¹. ולא הרגישו, לא קאלה ולא עורך המילון של בן-יהודה, שההוראה שבמקרא אינה עשויה לענייננו ואין הפיוט מתפרש יפה ממנה. הרי במעשה המסופר בבראשית כז: 36 עָשָׂו, הוא שהתלונן על שיעקב רימהו: 'הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי'. כנגד זה, בפיוטנו הבניין הופעל מורה, שיעקב הוא הנושא של הפועל: תועקב. אין זה דרכו של הפייטן להפוך על פיו את תוכנו של פסוק מן התורה. כרי כי חלק זה של הפיוט נסמך על בראשית לב: 29: 'לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל'. קריאת שם חדש ליעקב היא המוטיב של הקטע שלנו. ואכן הפועל קרא בא חמש פעמים בו ולידו הפועל נקב השווה לו בהוראתו. לבד מ'יִשְׁרָתָהּ, יצירתו (המקורית?) של ינאי מן שְׁרִית לְצוּרֵךְ שמירת האקרוסטיכון, אין בקטע פועל, שהוראתו אחרת. 'ישרתה' אינו אלא הטעם לפועל העיקרי בשורה: תיקרא. על כורחנו 'תועקב' מקביל ל-'תונקב' והוראתם שווה. אין הדבר צריך להתמיה, שכן השומרונים ידעו את הפועל עקב בהוראתו זאת בארמית שלהם. הרי מקומות אחדים בספרותם, שהוראה זו מוכרחת בהם.

39. במהדורת זולאי (לעיל, הערה 13), עמ' מט. הזכרתי את העניין בהרצאתי בכינוס הששי למדעי היהדות בירושלים (תשל"ג).

C. Levias, *AJSJL* 15 (1898-9), p. 157 ff. P. Kahle, *Masoreten des Westens*, Bd. I, 40. Stuttgart 1927, p. 62.

41. ע' במילונים למקרא. וכך אומר אבן ג'אניח: 'עניין הכל התרמית והערמה' (מהדורת באכער עמ' 382).

מתרומתה של הארמית השומרנית

תרגומם לבראשית ב: 23, 'לזאת יקרא אשה', מתרגם: 'להזה יתעקב אתה'⁴². בפיוט המוקדש לקדושת השבת נאמר: 'קדשה וברכה על חסול עבידתה ריש כל מועדיה וארש קדשיה רביאנה עבדה קיאם בינה ובין נטוריו שבתה עקב שמה בדיל דפרשה לה'⁴³.

עניינו: קידשה ובירכה על סיום המלאכה/ראש כל המועדים ויסוד הקודשים/הבורא עשאה ברית בינו ובין שומריה/שבת קרא לה יען הפרישה לו. ובפיוט אחר: 'מן דעקב שמה אל רחום וחנון, היינו, מי שקרא שמו אל חנון ורחום'⁴⁴. שם עצם גזור משורש זה שגור אף הוא בשומרנית, דרך משל במימר מרקה: 'נורא תהלת עשה פליה לו שמהת קדושים ועקובאן גדלין'⁴⁵; עקובאן מקביל ל'שמהת. כיוצא בזה באחת מתפילותיהם: 'זאתה רחום וחנון ועקובתך אל קני'⁴⁶.

נראה שראוי הוא הפועל עקב לערך משלו במילון השפה העברית.

זהה

לעניין וילך משה וישב אל יתרו חתנו (שמות ד: 18) מפייט יניי:

בשורו הופעת אל במלכותו	'אזר [גיל] במלאכתו
דילג שו[ר] ה[י]תה לכתו	גבר מהיר במלאכתו
וידע מצרת נפשם	הזכיר לאחיו ברפשמ
חירות דרור חופשמ' ⁴⁷	זהא לבשרם כי גע [נ]פשמ

לפי תוכן הפיוט, המעלה את שבחו של משה, קשה להלוט את הפועל זהא שלנו על פי זהה, המובא במילונים, כגון בן-יהודה, והוא לשון גאווה ויוהרה'⁴⁸. הוא אף הסמיך אליו את הפועל הזהה שבכבלי חולין ז ע"א: 'מכאן לתלמיד חכם שאמר דברי הלכה שאין מזיחין אותו... אין מזיחין אותו. מאן דאמר מזיחין כדכתיב לא יזח החשן ומאן דאמר מזיחין דתנן משרבו זחוחי הלב רבו מחלוקות בישראל'. הוא בתוספתא סוטה יד ט: 'זחוחי הלב וכו'.' רש"י מפרש בחולין הנ"ל: 'לומר גאותך גרמה לך... לישנא אחרינא מגביהין ומסקלין אותו מדבריו. זחוחי לשון גבוהי הלב'. זחוח/ זהוה מתחלפים הרבה בארמית של התרגומים, כגון בתה' מד: 19: 'לא נזור פליג זחוחין ליבנא', כנגד: 'לא נסוג אחור לבנו'; איוב לו: 13: 'וזהוהי ליבא ישוון רוגזא', כנגד: 'זחנפי לב ישימו אף'. גם במיוחס ליונתן בשמ' לב: 1: 'והדר ליבהון זהוהין'. והנה בתוספתא הנ"ל בא בדפוס ראשון זהיהי, וליברמן מעיד, שכ"י

42. טעה ש' כהן, כשהציע לחקן יתעקב ליתלקב ע"פ لقب. אין חילוף פוניטי ע/ל בשומרנית ואף דמיון גראפי בין שתי האותיות אין. ע' בספרו הנזכר לעיל (בהערה 23) בעמ' 151.

43. A.E.Cowley, *The Samaritan Liturgy*, vol. I, Oxford 1909, p. 34.

44. עואנ"ש כרך ג, חלק ב, עמ' 296.

45. מהדורת מקדונלד הנזכרת לעיל (בהערה 27), בעמ' 44.

46. עואנ"ש כרך ג, חלק ב, עמ' 290. פרופ' בן-חיים מעירני, ש'עקב הוראתו גם שם, כדרך ש'תואר מעיקרו הליכה בעקבות כגון ביהושע יח: 14: 'ותאר הגבול ונסב לפאתים'.

47. עמ' עט במהדורת זולאי.

48. עמ' 1294.

ערפורט גורס וזהוהי (לדעתו טעות אצל צוקרמנדל: זהורי. וע' בערוך בערכים זה, זח) 49. וכך הוא מסכם: 'והיא זהוהי היא זוחי... הם גבוהי לב... עריצים מבני העם שהרבו מחלוקות בכלל ישראל'. ובתוספתא סנה' ח: ח: למה נברא אדם באחרונה שלא תזוח דעתו עליו. אף זה, עניינו גבהות רוח. נראה ששניהם שייכים לשורש אחד ונוהגים כדרך שהכפולים נוהגים בלשון חכמים, שבעתיד שני עיצורי שורש להם ובכינוני שלושה 50. ואם תאמר זוחח – קטול הוא, ולא כינוני "ממש" (פעול, כמובן), תבוא תיבת דשושות ותעיד, שכך נוהגים גם הכפולים במשקל זה (מועד קטן ב: ה – כ"י קויפמן). זח"ח בסורית, אף הוא עניינו גבהות 51.

לפיכך דבר אין לפועל שלנו עם זח"ח. שלנו ל"י הוא ובסורית הוא זהא, לשון הדר 52. וכך הוא בא בפשיטתא בשמ' לד: 29: 'דאודהי משכא דאפוהי', כנגד: 'קרן עור פניו'. השווה במיוחס ליונתן: 'אשתבהר זיו איקונין דאנפוי'. תפיסה אחת היא בשני התרגומים, שאין שבהר אלא לשון תפארת, כגון בתרגום הסורי ארץ ישראלי בתה' עא: 8: שוברך = תפארתך 53. זהא מתפרש הידור גם בסורית של ארץ ישראל, כגון בתפילת הגילוס: שפירתא וזהיא 54, וכך הוא בארמית היהודית במקום אחד, לפי שעה, כפיוט ארץ ישראלי קדום, הוא 'אנגלי מרומא'. משה אומר למלאכים המבקשים לנעול לפניו את שערי השמים בכואו לקבל את התורה: 'לית אנא נחית... עד אוריתי אסב... עד זהוא נזהא בענא 55'. רמז לתיבה הזאת בעברית נמצא במדרש תהלים 56 האומר לעניין זה סיני (תה' סח: 9): 'אין לשון זה אלא בעירה ודליקה' 57. דרוש זה מפרש בן-חיים מעניין זהה 58. אלא שאין פיוטנו מתפרש מעניין זה ולא מעניין הידור בכלל, שאין זאת הדמות, שהפייטן משווה למשה, הענו 'מכל האדם אשר על פני האדמה'. אין הפייטן מדבר אלא בשמחה ששמח משה, כדרך שפירש ליברמן 59. ואמנם נמצא בפיוט השומרוני זה בהוראת שמחה, כגון: 'בחדו רב וזהותה 60, ובספר אסטיר: 'בחדר וזהו' 61. לשון שמחה הוא גם בתרגומים של השומרונים לשמ' יח: 9: וזאי (= וזה) כנגד ויחד 62. ובמימר מרקה: 'אוי לאנש זהי ביומין לית לאלה בון נמי' = אוי

49. תוספתא כפשוטה, נשים, ח' גויאק תשל"ג, עמ' 755.

50. ג"נ הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה וכו', תל-אביב תש"ם, עמ' 304 ואילך.

51. ברוקלמן (ע' לעיל בהערה 6) עמ' 192 א. השווה J. Levy *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim*, Leipzig 1881, pp. 211, 215, 217.

52. ברוקלמן, עמ' 189 ב.

53. M. Black, *A Christian Palestinian Syriac Horologion*, Cambridge 1954, p. 188.

54. G. Margoliouth, *The Liturgy of the Nile*, *JRAS* 1896, p. 706, 1. 13. וראה במילונו של שולטס (הנוכח בהערה 8 לעיל) בערכו.

55. פורסס לראשונה בידי מ' גינבורגר: *REJ* 73 (1921), p. 51.

56. מהדורת ש' בוכר, אות ה.

57. ש' אברמסון, לשוננו לעם רע"ב, עמ' טז.

58. לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 71 ואילך.

59. סיני ד (תרצט), עמ' רמה. וזה לשונו: 'זהא לבשרם וכו' ופירושו שמח לבשרם וכן הוא בסורית הנוצרית של א"י עיין שולטס בערכו ועיין לוי מלון לתרגומים ערך זהוה (ד' ר' ז) בן-חיים מירושלים העיר שגם בשומרנית פירושו כן).

60. תרביץ י (תרצ"ט), עמ' 354, שורה ו והערה על אתר.

61. תרביץ יד (תש"ד), עמ' 123.

62. ע' גם בהערות בן-חיים ב'המליץ' (ר' לעיל הערה 14), עמ' 499, שורות 76-77.

מתרומתה של הארמית השומרונית

לאדם השמח בימים שאין לאלהים חלק בהם⁶³. גם בסורית של ארץ ישראל מצוי זה"י בהוראה הזאת, כגון בתרגום לחבקוק ג:18: ויזהא [ר]וחי, כנגד אגילה⁶⁴, וכן באוונגליון לפי לוקאס א:14: וְתָהָא לְךָ חֲדוּא וְזֵהוּא⁶⁵.

בארמית היהודית לא מצינו זה"י בהוראת שמחה אלא במקום אחד, לפי שעה, ואף הוא מסופק מאוד. בויק"ר פרשה כ נאמר לעניין אחרי מות: ר' לוי פתח אמרתי להוללים (תה' עח:5) למערבביה, אילו שלבם מלא חולחוליות רעות. ר' לוי הוה צווח להון זהמתנייא שמביאין אללי לעולם. ויש נ"א: זהו אניא, זהונאי וכי"ל⁶⁶. גרסת הערוך: זהיינא. ובפרשה יז⁶⁷: ר' לוי קרא יתהון זהויניא. הערוך פירש: 'שמחים בכל עת'. המהדיר מציע גרסת זהייניא ומעיר: 'והוא תואר משרש זהה, שפירושו גסות רוח וגובה לב, כמו זהוהי לב' בעקבות המילון של לוי לתלמודים⁶⁸. ברם אין נראה להוציא תיבה זו מכלל הוראת שמחה, כפי שמלמדנו ההקשר, שהרי המדרש, הדורש את הפסוק אחרי מות, מונה צדיקים, שהיו ראויים להיות שרויים בשמחה כל ימיהם ואע"פ כן לא הייתה שמחתם שלמה. הם הם ה"מערבבים" (כלומר מעורבבים⁶⁹), אלה ששמחתם נהפכה לאבל, כפי שפירש קוטשר את הביטוי⁷⁰. הוא אף הביא את פסיקתא דרב כהנא לעניין אחרי מות⁷¹, ובה שורה ארוכה של שמחים ש"מעורבב הוא השחוק" שלהם ע"פ הפסוק 'לשחוק אמרתי מהולל' (קוה' ב:2). ונדרש מהולל – מהול, היינו מעורבב. ונסמך לו הוללים, אלה השמחים והמזמרים, ששמחתם מושבתת – לבם נעשה מלא חולחוליות. דומה שאין חולחוליות אלא לשון חלחלה וחרדה, כדרך שאתה מוצא בתרגום השומרוני בשמ' יד:24: 'וחלחלה ה' ית משרית מצראי', כנגד ויהם (נ"א: ואלעל, והלהל וכי"ל⁷²). ואפשר שכל זה קרוב אל עלעול שעניינו סערה בארמית (ובכללה הסורית) ואף סערת נפש, כגון בתרגום איוב מ:6 המתרגם 'ויען ה' את איוב מן הסערה' ע"י דרוש: 'ואתיב ה' ית איוב מן עלעולתא דצערא (נ"א עלעוליתה)⁷². אלה אפוא ההוללים – ה"זהיינין", כלומר השמחים, ששמחתם הפכה לאבל – לחלחלה ולקינה: אללי, כפי שאומר המדרש להלן: ר' לוי הוה צווח להון זהייניא שמביאין אללי לעולם (ע' בדברי מרגליות, שם). הרבה נתגלגלה התיבה בכתבי יד ובדפוסים עד שהפכה ל'ווי ניה בפסיקתא דרב כהנא⁷³. שני חלקים אפוא לפתיחה של ר' לוי והם מקבילים זה לזה. בין כך ובין כך, התיאור העולה מדברי ינאי הוא של זריזות האיש משה לעשות את

63. מהדורת מקדונלד (הנוכרת לעיל בהערה 27), עמ' 143. ע' גם בתרגומו לאנגלית (כרך ב', עמ' 235).

64. מ' גושן בסיוע ח' שירון, המקרא בתרגום הסורי-ארצישראלית, ירושלים תשל"ג, עמ' 107.
A. Smith Lewis & M. Dunlop Gibson, *The Palestinian Syriac Lectionary of the Gospels*, London 1899, p. 284.

66. מהדורת מרגליות, עמ' תמה. ע' בערוך, ערך זהיין.

67. מהדורת מרגליות, עמ' שסט.

68. הוזכר לעיל בהערה 34.

69. ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 176 ואילך.

70. לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 258 ואילך.

71. מהדורת מנדלבאום, פסיקתא דרב כהנא, נויארק תשכ"ב, 385.

72. פירושים אחרים ליחלחוליות ראה בהערותיו של מרגליות ובספרות המובאת שם. הקרוב ביותר פירוש הערוך: מחשבות רעות (ערך חל יג). וע' גם עואנ"ש כרך שלישי, ספר שני, עמ' 62.

73. מהדורת מנדלבאום, עמ' 389.

מלאכתו – שליחותו ושל שמחתו ששמח לבשר לאחיו הנתונים בצרת נפשם, כי שעת הגאולה הגיעה. זהה זה מזכיר את תפילת העמידה בשחרית של שבת: 'ישמח משה במתנת חלקו'⁷⁴.

רחף

עניין שילוח הקן ועניין כיבוד אב ואם כרוכים יחד במדרש, כמה שנאמר, דרך משל, בדברים רבה כי תצא⁷⁵: 'אמר הקב"ה לא תהא יושב ושוקל במצותיה של תורה... לא תהא אומר הואיל והמצוה הזו גדולה אני עושה אותה ששכרה מרובה הואיל וזו מצוה קלה אני עושה אותה. מה עשה הקב"ה לא גלה לבריות מהו מתן שכרה של כל מצוה ומצוה... חוץ משתי מצוות החמורה שבחמורות... כיבוד אב ואם... והקלה שבקלות שילוח הקן...'. שתי המצוות האלה הביא ינאי בפיוט גדול הנסמך על אותה דרשה⁷⁶:

'פתרתה שכר שתי מצוות [] שלם מ[צו]ות
קיניין כיבוד אבות ריצוי שילוח א[ם עופות]
ולקמן:

'אשר ריחמתה כאב על בנים וריחפתה כאם על בנים'.

לכאורה הרי רחף זה אינו אלא אותו רחף שבשאר מקומות בספרות העתיקה, והוא נתפרש 'פרח והניע כנפיו'⁷⁷ לפי דברים לב: 11: 'כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף'. וכך אומר המדרש לבראשית א: 2: 'ורוח אלהים מרחפת: מנשבת אין כתוב כאן אלא מרחפת כעוף שפורח ומרפרף... וכנפיו נוגעות ואין נוגעות'⁷⁸. מרחפת זו שבבראשית ניתרגמה הן מנשבת והן פורחת. אונקלוס, תרגום הקטעים, כ"י ניאופיטי והשומרני אכן תרגמו 'מנשבה', אבל הפשיטתא תרגמה 'מרחפא' ובתרגום העשוי סורית של ארץ ישראל: 'מרפרפא'. והנה 'על גוזליו ירחף' שבדברים הנ"ל הוא בכתב-יד אחד של התרגום השומרני 'ינשב' ובאחר 'מרפרף'⁷⁹. כנגד אלה מתרגמים הפשיטתא וכ"י ניאופיטי 'מרחף' ואילו תרגום הקטעים 'מחסחף', נוסח אחר מחפחף⁸⁰, המזכיר גרסה אחרת של המליץ: 'מפחף'⁸¹. תרגום זה מתברר מגרסת אונקלוס, 'מתחופף' ומגרסת המיוחס ליונתן, 'מחופף'.

74. לדעת מירסקי הוא שריד של קרובה קדמונית בעלת אקרוסטיכון, שהאותיות י, כ, ל לבדן שרדו ממנה. סיני נז (תשכ"ה), עמ' כז ואילך. היא באה בסידור רב עמרם גאון (ירושלים תרע"ב, עמ' 48). יש גם קטעים מן הגניזה המכילים אותה ובמחזור ויטרי יש עדות, שנתחברה לשבת סיני (מהדורת הורוביץ, ירושלים תשכ"ג – מהדורת צילום – עמ' 155).

75. מהדורת ליברמן הנוכרת לעיל (בהערה 17), עמ' 103.

76. עמ' רמה ואילך במהדורת זולאי. השווה מ"צ רבינוביץ, הלכה ואגדה בפיוטי ינאי, תל אביב תשכ"ה, עמ' 240 ואילך.

77. בן-יהודה, עמ' 6544.

78. בראשית רבה מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 17.

79. ינשב במהדורת בריל (ע' לעיל בהערה 23); מרפרף בכ"י Or 5063 שבמוזיאון הבריטי. וע' ב'המליץ', (ר' לעיל בהערה 14) בעמ' 474, 541.

80. M. Klein, *The Fragment-Targums*, Rome 1980, p. 226.

81. עמ' 474.

הקבלה זו בין רחף ל'חפף מצויה גם בפשיטתא לדברים לג: 12: נרחף, כנגד חופף עליו, שניתרגם בשאר התרגומים מגין, והיא אינה זרה לפייטננו:

'סיפן]ק] מלאכת דביר קונם חופף ורוחף על קנם⁸².

אף כאן אפשר לטעון שלא נוצרה הקבלה זו אלא מכוח תפיסת שני הפעלים האלה מעניין הטיסה והפריחה באויר. ואפשר אף להרחיק לכת ולומר, שההקבלה מסתייעת בהתרופפות החי"ת אצל פייטננו והתמזגותה עם העי"ן, כדרך הארמית של ארץ ישראל בתקופתו, ונתקרבו מאוד חופף ו'עופף⁸³.

ואולם בקטע, שהובא בראש הפרק ההקבלה היא בין רחף ל'רחם. ובעל כורחנו נלמד, שיש מן הרחמים בפועל שלנו, לפחות בפיוט הזה, לפי שעה. ואפשר גם אפשר, שגון הוראה זה נובע מן התמונה שהמדרש מעלה: 'ורוח אלהים מרחפת... כיונה שמרחפת על בניה נוגעת ואינה נוגעת' (בבלי חגיגה טו ע"א).

והנה גון הוראה זה מתחזק מן הארמית השומרנית שבתרגומם לשמות ב: 6: ורחפת, כנגד ותחמול (בת פרעה). ויש כתבי-יד הגורסים ורחמת⁸⁴. גם הסורית מסייעת. הפשיטתא לשמות לד: 6 מתרגמת חנון – מרחפנא ובזכריה יב: 10 באה רוחפא כנגד חן. לא מן הנמנע, שביקש הפייטן לעשות שימוש בתיבה הזו דווקא משום שתו הוראותיה ולרמוז לרחמי האם בסיוע הפועל רחם שבצלע הסמוכה, בלא שיניח ידו מהוראת הריחוף שלה.

הנה ראינו, שיש מסורות של אינטרפרטציה בתיבות רבות, אפילו מאוצר המילים של המקרא, שאינן רשומות במילונים. לפעמים מה שנראה חידוש של פייטן, בין בשורש בין בהוראה של שורש מצוי, אינו אלא אינטרפרטציה השואבת מן המציאות הלשונית, שאנשים אלה התהלכו בה. והרי יוצריה הגדולים של שירת הקודש בתקופה הקלאסית דוברי ארמית היו, אלא שבארמית זו רב הכסוי מן הגלוי.

ואולם אי אפשר שלא להתפעל מדבריהם של פרשני ימי הביניים, כגון רש"י האומר לעניין 'תפריעו את העם הזה': 'תפריעו – תבדילו ותרחיקו אותם ממלאכתם'. כאילו היה הפועל פרד נגד עניו. והרשב"ם דק: 'תנתקו ותפרידו'.*

82. עמ' שמח במהדורת זולאי.

83. מ"צ רבינוביץ בספר הנזכר לעיל (בהערה 66), בעמ' לו.

84. רחפת בכ"י A ואילו J גורס ורחמת וכמוהו רוב כתבי-היד של התרגום וכך הוא ב'המליץ', עמ' 468. תן דעתך שבטור הערבי של המליץ שם בא וראפת, הוא رافت לשון חמלה.

* מאמר זה כתבתי, בשעה שהייתי חבר במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בשנת תש"ם.